

"Službeni glasnik BiH", broj 84/05. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4 Aneksa 8 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39 stav 1 Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 2. do 8. novembra 2004. godine, donijela je

O D L U K U

I

Graditeljska cjelina – Husejnija (Husein-kapetana Gradaševića) džamija u Gradačcu proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik čine: džamija, abdesthana, biblioteka i harem sa nišanima i ulazne kapije.

Nacionalni spomenik se nalazi na lokaciji koja obuhvata k.č. br. 1192 i 1193 (novi premjer), što odgovara k.č.br. 9/86, 9/87 i 9/244 (stari premjer), z.k.uložak broj 725 k.o. Gradačac, Opština Gradačac, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik se primjenjuju mjere zaštite utvrđene Zakonom o sprovođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH" br. 2/02, 27/02 i 6/04).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je da obezbijedi pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, restauraciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdiće tehničke uslove i obezbijediti finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione table sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

Utvrđuju se sljedeće mjere zaštite za prostor definisan u tački I stav 3 ove odluke:

- dozvoljeni su samo konzervatorsko-restauratorski radovi, rekonstrukcija dijelova koji nedostaju, radovi na tekućem održavanju i radovi čiji je cilj prezentacija nacionalnog spomenika uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i stručni nadzor nadležne službe zaštite nasljeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine;
- Vlada Federacije dužna je da obezbijedi sredstva za izradu projekta restauracije nacionalnog spomenika čiji je cilj vraćanje njegovog izvornog izgleda.

Projekat restauracije mora da poštuje sljedeće smjernice:

- 1) sa objekta ukloniti sve elemente koji znatno narušavaju njegovu autentičnost i koji nisu urađeni u skladu sa principima konzervacije i restauracije (cementni malter sa zidnih površina, akrilna farba korišćena na spoljnim i unutrašnjim zidovima, rasvjeta oko mihraba i neodgovarajući krovni pokrivač na objektu biblioteke);
- 2) pažljivo skinuti novi farbani sloj nanesen na mihrab džamije radi pronalaženja ostataka izvornog farbanog sloja i restauracije originalnih slojeva;
- 3) analizirati oštećenja na portalu džamije, te izraditi projekat njegove sanacije i restauracije;
- 4) analizirati očuvanost i statičku nosivost originalnih ploča ograde šerefe radi eventualnog ponovnog ugrađivanja. Ukoliko se ustanovi da njihovo stanje ne dozvoljava ponovno ugrađivanje, potrebno ih je zaštititi i na odgovarajući način prezentovati u okviru graditeljske cjeline;
- 5) sve dijelove enterijera koji nedostaju uraditi na osnovu postojeće tehničke dokumentacije njihovog izvornog izgleda.

IV

Stavljaju se van snage svi sprovedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su u suprotnosti sa

odredbama ove odluke.

V

Svako a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i opštinske službe suzdržaće se od preduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu da oštete nacionalni spomenik ili dovedu u pitanje njegovu zaštitu.

VI

Ova odluka dostaviće se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite nasljeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, opštinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra radi sprovođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom opštinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom koje je dostupno na uvid zainteresovanim licima u prostorijama i na web-stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članu V stav 4 Aneksa 8 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

XI

Danom donošenja ove odluke sa Privremene liste nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH» broj 33/02, «Službeni glasnik Republike Srpske» broj 79/02, «Službene novine Federacije BiH» broj 59/02 i «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH» broj 4/03) briše se nacionalni spomenik upisan pod rednim brojem 261.

X

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objaviće se u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Broj: 07.2-2-255/04-5
2. novembra 2004. godine
Sarajevo

**Predsjedavajuća Komisije
Amra Hadžimuhamedović**

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovu Zakona o sprovođenju odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini član 2 stav 1, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa članovima V i VI Aneksa 8 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH» broj 33/02) sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira na to da li je za navedeno dobro podnesen zahtjev.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika u prethodnom sazivu donijela je odluku o

stavljanju **Husejnije (Husein-kapetana Gradašćevića) džamije u Gradačcu** na Privremenu listu nacionalnih spomenika pod rednim brojem **261**.

U skladu sa odredbama zakona, a na osnovu člana V stav 4 Aneksa 8 i člana 35 Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila sprovođenju postupka za donošenje konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

II- PRETHODNI POSTUPAK

U toku vođenja postupka izvršen je uvid u:

- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem sopstveniku i korisniku dobra (kopiju katastarskog plana i zemljišnoknjižni izvod),
- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji ili drugoj vrsti radova na dobru itd.,
- istorijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru koja je data u popisu korišćenja dokumentacije u okviru ove odluke.

Na osnovu uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Gradačac je naselje smješteno na rijeci Gradišnici (sjeverna peripanska Bosna) između ogranaka bosanskih kotlina i posavske ravnice. Naselje se razvilo na raskrsnici puteva za Bosanski Šamac, Tuzlu i Gračanicu.

Husejnija (Husein-kapetana Gradašćevića) džamija se nalazi u centru grada Gradačca. Objekat je situiran odmah uz gradske bedeme, na udaljenosti od 2 metra od glavne gradske kapije. Obuhvata k.č. br. 1192 i 1193 k.č. stari 9/86,9/87 i 9/244 z.k. ul. br. 725 k.o. Gradačac, Opština Gradačac, Federacija Bosne i Hercegovine.

Istorijski podaci

Kompleks starog grada u Gradačcu je utvrđenje građeno u osmansko doba. Ime Gradina, kako se zove lokalitet na kome se nalazi ovaj kompleks, odaje mnogo starije porijeklo. S obzirom na to da ovdje nisu vršena arheološka ispitivanja, daljnja prošlost grada nije poznata. Uz južni bedem Donjeg grada, pri rekognosciranju terena, slučajno su nađeni fragmenti kasnosrednjovjekovne keramike. Stoga se pretpostavlja da bi oko južnog bedema mogli da budu ostaci srednjovjekovnog grada. Ispod grada je lokalitet Varoš. U srednjem vijeku pripadao je župi Nenavište, koja je formirana na teritoriji između rijeka Tinje, Save i Bosne. U kasnom srednjem vijeku župa je podijeljena na dva manja kotara: kotar Dobor (zapadne teritorije na lijevoj obali Bosne) i kotar Gračac sa sjedištem u Gradačcu, koji je obuhvatao teritorije istočno od rijeke Bosne (*Belić, 1988, 77, Anđelić, 1982, 147*). Pred kraj bosanske samostalnosti nazire se da je oblast u zapadnim dijelovima Usore, to jest porječju Bosne, u kojoj se nalazio i Gradačac (srednjovjekovni grad Gra(da)čac), bila pod vlašću Radivoja Kotromanića, dugogodišnjeg pretendenta na kraljev presto. NJemu je bosanski kralj Stjepan Tomašević darovao 1461. godine Gračac, a izgleda da je samo potvrdio prijašnju darovnicu kralja Tomaša. Nije poznato da li su ovom oblašću i ranije upravljali pojedini ogranci ili članovi vladarske kuće (*Truhelka, 1909, 447, Anđelić, 1982, 153*).

Vjerovatno je Gradačac pao u osmanske ruke pri zauzimanju Bosne 1463. godine. Poslije mađarske protivofanzive 1463/64. godine osnovane su jajačka i srebrenička banovina, na čijoj se teritoriji nalazio i Gradačac (*Handžić, 1975, 36*). Istorijski izvori ne daju tačne podatke o tome kada je pod osmansku vlast pala teritorija srebreničke banovine. Kako navodi Handžić, Osmanlije su tu teritoriju definitivno zauzele nakon isteka sedmogodišnjeg primirja (1503-1510), a prije 1. 4. 1519. godine, kada je u Budimu ponovo zaključeno primirje između Mađara i Osmanlija na tri godine (*Handžić, 1975, 48*). Osvojena teritorija pripala je zvrničkom sandžaku.

U sumarnom defteru iz 1533. godine pominje se varoš grada Gračaca (*kal'a i Gračac*) sa svega 19 kuća u nahiji Gračac. Utrvrda u Gradačcu je pripadala, osim gradova Rače, Koraja, Brčkog i Dobra, sjevernoj liniji utvrđenja zvrničnog sandžaka. Pripadala je pojasu isturene krajine čije su tvrđave čuvale samo ulufedžije (pokretna vojska koja je djelovala u slučaju potrebe i nevezana za timare u isturenim utvrdama vojne krajine). Zato je nema u popisima do 1533. godine, pa ni u sumarnom popisu iz te godine. Tek između 1536, kada su Osmanlije preduzele ofanzivu za osvajanje Slavonije, i 1548. godine dio gradova, među kojima i Gradačac, prestali su prema vrsti posada biti granični gradovi (*Handžić, 1975, 8, 72-73, 138, 144*).

Od 1548. sve do XIX vijeka nahija Gračac se pominje pod imenom nahije Nenavište. Ova nahija je pripadala zborničkom sandžaku i kadiluku Srebrenica sve do 20. godina 16. vijeka, zatim, zborničkom kadiluku do 1633. godine, kada je pripala gračaničkom kadiluku (*Šabanović, 1982, 170, 201-202, 231*).

Na špijunskim kartama iz sredine XVI vijeka još se stalno sreće ime Gratschac ili Gradatz. Ime Gradačac prvi put se javlja 1634, ali nema podataka o utvrdi (*Kreševljaković, 1953, 39*). S obzirom na to da se te godine u Tuzlanskom sidžilu pominje Donja mahala u Gradačcu, pretpostavlja se da je postojala Gornja mahala, odnosno Gradina, koja je kao vojni objekat bila zapuštena. Odmah poslije Karlovačkog mira 1699. godine osnovan je na jednom dijelu buduće gradačačke kapetanije agaluk (vojna upravna jedinica kojom upravlja aga) i vjerovatno je već tada u tvrđavi postojala straža od 20 azapa (pješačija, jedan od glavnih vojnih redova u graničnim tvrđavama i kapetanijama), a 10.IV 1702. godine stvoren je i vojnički džemat od 50 vojnika i oficira. Godine 1701. se pominje kao palanka.

Tek od XVIII vijeka, kada je granica Osmanskog Carstva utvrđena na Savi (definitivno odredbama Beogradskog mira 1739. godine), Gradačac kao strateško mjesto u pograničnom prostoru Carstva dobija značaj. Oko 1710. a sigurno prije 1730. godine iz agaluka je izrasla kapetanija koja je imala 300 plaćenih vojnika, raznih rodova vojske. Ovoj kapetaniji su pripadala i utvrđenja Soko kod Gračanice i Srebrenik.

Prvi sigurno dokumentovani i poznati kapetan bio je oko 1730. godine Muhamed. Jedan od njegovih nasljednika bio je Mehmed-kapetan (poznat iz dokumenata između 1749 -1781. godine). U njegovo vrijeme, 1756. godine, na mjestu palanke počeli su se graditi tvrđava i cijeli kompleks starog grada, a popravljani su gradovi Soko i Srebrenik.

Mehmed-bega je naslijedio njegov sin Osman-kapetan, i to prije 1795. godine. U njegovo vrijeme znatno je proširena tvrđava u Gradačcu. Prema natpisu nad sjevernom kapijom (do Husejnije džamije), preduzeti radovi na proširenju završeni su 1808. godine. Tada su podignute dvije kapi-kule, kod Husejnije i u gornjem (južnom) ulazu u grad. Osman je umro krajem 1812. godine a naslijedio ga je najstariji sin Murat-kapetan (1813 -1821), koji je završio gradnju grada. Iz njegovog vremena (1818) ima i najviše informacija o obnovi i popravkama utvrđenja koje su vršene po valijinoj (upravnik provincije) naredbi. Murat-kapetan je bio jedan od najmoćnijih bosanskih kapetana i vrlo obrazovan čovjek svog vremena. Pretpostavlja se da je on dao da se izgradi vodovod u Gradačcu, prvenstveno radi potrebe tvrđave. Vodovod je imao česmu i tri izliva blizu džamije Husejnije (*Kreševljaković, 1991, 183*).

Naslijedio ga je Husein-kapetan Gradašćević, nazvan Zmaj od Bosne, posljednji gradačački kapetan (1821 -1832). On je bio sin Osman-paše, mlađeg Muratovog brata. Njegovom kapetanijom se najbolje upravljalo u Bosni. On je obnavljao kulu i tvrđavu. Osim kamena, gradilo se i ciglom koja se prvo dovozila iz Slavonije (Austrije), a kasnije je, vjerovatno, pravljena u sopstvenoj ciglani u Orašju. U Gradačcu je sagradio sahat-kulu (1824) i džamiju Husejniju(1)(1826) (*Kreševljaković, 1991, 185*), što je vidljivo iz natpisa koji se nalazi iznad ulaza u džamiju.

Iz arhivskih dokumenata poznato je da je unutar tvrđave bila Sultan Fatih Mehmed-hanova džamija. Građena je, svakako, prije 1711. godine, što odgovara istorijskim činjenicama, iako nosi ime Mehmeda el-Fatiha. Napuštena je 1878. godine, jer su austrougarska vlast i vojska zatvorile kapije grada. Austrougarska vojska, kojoj džamija nije bila potrebna, počela je da raznosi prvo drvene, a zatim i kamene dijelove. Izgleda da je kamen ove džamije služio i za gradnju Reuf-begove (Nove gradske) džamije, te pravoslavne (1887) i katoličke (1889) crkve u Gradačcu. Već 1892. kotarske vlasti su srušile džamiju, a 1908. godine hafiz Mustafa ef. Imamović izjavljuje da «*danās na mjestu gdje je džamija postojala ni jednog kamena, već se samo na glavnom zidu oko grada vide znakovi, da je na tom mjestu jedna zgrada bila*». Džamija je bila mala i služila je za tvrđavsku posadu i džemat u mahali pored tvrđave. Bila je građena od kamena, a imala je drveni krov i minaret. Danas žitelji Gradačca ne znaju gdje se džamija nalazila, ali se iz jednog dokumenta vidi da je bila negdje sa unutrašnje strane bedema i da je bila na državnom zemljištu još od osmanskog perioda (*Kamberović, 2000, 253-264*).

2. Opis dobra

Graditeljska cjelina Husejnije (Husein-kapetana Gradašćevića) džamije sastoji se od: ulaznih kapija, harema sa nišanima, objekta džamije, abdesthane i biblioteke.

Džamija pripada tipu centralne potkupolne džamije sa trijemom koji je natkriven sa tri male kupole, što predstavlja vrlo čest tip džamije na prostorima Otomanskog Carstva. Prema svojoj konstrukciji, objekat spada u tip građevine kod koje je prelaz iz kvadratičnog oblika u kupolu izveden trompama.

Spoljne dimenzije džamije (uključujući sofe) iznose 18,59 x 13,90 metara. Džamija je zidana kamenom krečnjakom i, prema podacima iz *Kartona objekta Zavoda za zaštitu spomenika BiH,*

debljina zidova na nekim mjestima (nije precizirano kojim) iznosi i 1,80 metara. Međutim, prema projektu postojećeg stanja koji je uradio isti Zavod 1989. godine, dimenzije zidova su sljedeće: jugoistočni mihrabski zid na koti +1,00 metara ima debljinu 1,34 metra, a debljina jugozapadnog i sjeveroistočnog je 1,35 metara. Sjeverozapadni zid je debljine 1,35 metara.

Nad približno kvadratnom osnovom unutrašnjih dimenzija oko 11,20 x 11,23 metara konstruisana je centralna kupola koja u potpunosti odražava oblik polulopte. Unutrašnje tjemne kupole nalazi se na visini od 14,70 metara, mjereno od nivoa poda džamije, a njena spoljna visina je 15,25 metara. Debljina kupole na srednjem najtanjem dijelu, prema snimku postojećeg stanja iz 1989. godine, iznosi 0,55 metara.

Prelaz sa kvadratične osnove kubusa džamije u kružni tambur izveden je preko ugaonih trompi, koje su u zonama ispod srednjih kriški naglašene stalaktitima bez ikakvih dekoracija. Visina osmougaonog tambura mjerena sa spoljne strane iznosi oko 4,24 metra. Tambur džamije je naglašen profilisanim vijencem visine 40 cm, koji se nalazi u horizontalnoj ravni njegovog završetka. U enterijeru je, takođe, naglašen jednostavnijim vijencem čija visina iznosi oko 7 cm i koji je postavljen na visini od oko +9,00 metara, mjereno od nivoa poda džamije. Unutrašnji poluprečnik kupole, mjereno u tamburu, iznosi oko 5,60 metara. Visina kupole, mjerena sa spoljne strane od kraja tambura do njenog tjemena, iznosi 3,57 metara.

Tambur džamije je završen jednostavnim profilisanim vijencem visine 43 cm. U gornjoj zoni tambura, na visini od 9,13 metara, nalazi se osam pravougaonih prozora sa završecima u vidu prelomljenog luka. Dimenzije ovih prozora su: širina oko 60 cm, a visina oko 1,08 metara. Sa sjeveroistočne i jugozapadne strane tambura, na visini od 7,40 metara, nalaze se još po dva prozora istog oblika sa sličnim završetkom. Uočava se da su lukovi prozorskih otvora različito oblikovani, pa neki autori ovu činjenicu dovode u vezu sa kvalitetom majstora(2).

Sofe koje se nalaze u sjeveroistočnom dijelu objekta imaju dimenzije 4,67 x 5,64 metara, a jugozapadne su dimenzija 4,65 x 5,86 metara. Pod sofa podignut je za otprilike 50 cm u odnosu na nivo središnjeg prolaza, koji je širok 2,61 metara na ulazu u trijem, odnosno 2,78 metara uz vrata džamije. Sofe imaju kamenu pod.

Konstrukcija trijema oslanja se na četiri kamena stuba osmougaone osnove čija širina iznosi oko 50 cm. Stubovi trijema su postavljeni na profilisane kamene baze koje na visini od otprilike 70 cm iz kvadratične prelaze u osmougaonu osnovu. Stubovi su završeni bogato ukrašenim kapitelima sa stalaktitnim dekoracijama. Na pojedinim mjestima vidljiva su oštećenja kapitela nastala, uglavnom, usljed mnogobrojnih intervencija.

Stubovi su međusobno i sa sjeverozapadnim džamijskim zidom povezani polukružnim lukovima ispod kojih su postavljene čelične zatege. Zbog toga su na pomenutom zidu džamije izvedena četiri pilastra sa kapitelima na koje se oslanja konstrukcija lukova. Na taj način dobijena su tri kvadrata koji nose konstrukciju kupola trijema, a čije dimenzije iznose: lijevi 3,84 x 4,03 metara, srednji 4,02 x 4,00 i desni 3,97 x 3,88 metara. Debljina lukova iznosi 51 cm.

Na glavnom kubusu džamije nalazi se ukupno 14 prozora postavljenih u dva horizontalna reda. U donjem redu nalazi se ukupno osam prozora (dimenzija oko 102,5 do 1,05 x oko 1,55 metara). U ovom redu prozori imaju završetak u vidu polukružnog luka. Prozori su dodatno naglašeni profilisanom dekoracijom izvedenom u malteru koja je najvjerovatnije nastala pri nekoj od kasnijih intervencija. U gornjem redu sa sjeveroistočne, jugoistočne i jugozapadne strane nalaze se po dva prozora dimenzija 0,78 x 1,60 metara. Ovi prozori imaju završetak u vidu prelomljenog luka. I oni su dodatno naglašeni okvirom koji je utisnut u ravan zida za 5 cm. Sa sjeverozapadne strane džamije, umjesto prozorskih otvora, izvedene su niše dimenzija 0,78 x 1,60 metara, čija dubina iznosi 60 cm. Prozori prvog reda sa spoljne strane imaju demire od kovanog gvožđa.

Sve unutrašnje zidne površine su malterisane i okrečene.

Portal džamije predstavlja jedan od njenih reprezentativnijih dijelova. Sastavljen je od kamenog okvira izvučenog iz mase zida. Vrh portala nije završen ravnom linijom, nego se ona talasasto penje prema sredini kompozicije. Neki istraživači ovakav završetak i dekoraciju portala povezuju sa uticajima baroka na graditelje ove džamije. Kamenu portal je širok 3,46 i visok 5,50 metara.

Sa lijeve i desne strane ulaznih vrata, koja imaju dimenzije oko 1,59 x 2,09 metara, nalaze se dovratnici izrađeni od iste vrste kamena, završeni jednostavno dekorisanim kapitelima. Nadvratnik je izveden u formi polukružnog luka s tim što je njegova spoljna strana završena formom prelomljenog luka.

Portal je bio ukrašen floralnim motivima - predstavama vaza sa cvijećem (lale, karanfili) i obiljem vezica, traka i naročito čempresa, kao i stilizovanih nebeskih tijela. U samom vrhu se nalazi stilizovana šestokraka zvijezda. Iznad džamijskih vrata nalazi se kamena tabla dimenzija 72 x 64 cm sa isklesanim tekstom(3) i godinom gradnje 1242. po H. (1826). Ispod teksta sa njegove desne strane

nalaze se riječi: «*Ovo je tekst Muhibije, zvorničkog muftije.*» Na ovom natpisu se, takođe, može da vidi još jedan potpis koji pripada najvjerovatnije kaligrafu.

Mihrab je izrađen od kamena i, uz portal, predstavlja najreprezentativniji dio džamije. U osnovi ima osam stranica sa radijusom zidne niše od otprilike 54 cm. Ukupna visina mihraba je 5,30 metara. Visina do tjemena mihrabske niše iznosi oko 3,85 metara. Istak, u odnosu na zidnu ravan, iznosi oko 15 cm.

Gornja zona mihraba podijeljena je na sedam pojasa smaknutih za po 5 cm. Prema snimku koji je uradio Zavod za zaštitu spomenika BiH 1957. godine, vidljivo je da je mihrab bio bogato dekorisan predstavama vaza sa cvijećem i međusobno isprepletenih krugova povezanih viticama. Svaki od pojasa bio je različito dekorisan. Unutrašnjost kružnica bila je ispunjena mnoštvom geometrijskih formi.

Nestručnim intervencijama koje su urađene 1996. godine kompletan mihrab je prefarban. Desno od mihraba nalazi se drveni minber.

Mahfil Husejnije džamije pripada tipu tzv. prednjih drvenih mahfila sa dimenzijama 2,56 cm x 11,15 metara. Proteže se cijelom dužinom sjeverozapadnog zida. Sa prednje strane postavljen je polukružni istak za mujezina čiji je prečnik otprilike 2,0 metara. Lijevo od ulaza u džamiju, uz spoljne zidove, izgrađeno je dvokrako prelomljeno drveno stepenište kojim se pristupa galeriji mahfila. Širina stepeništa iznosi 90 cm. Konstrukcija mahfila oslanja se na bogato dekorisane drvene stubove različitih dimenzija (otprilike 14 do 16 cm) postavljenih na različite udaljenosti. Širina mahfila iznosi 2,40 metara.

Uz jugozapadni zid džamije nalazi se dio mahfila koji je služio za molitvu gradačačkih kapetana. Cijelom dužinom mahfila postavljena je dekorisana drvena ograda visoka 58 cm. U polukružnom istaku za mujezina njena visina iznosi 44 cm. U munaru džamije ulazi se sa nivoa mahfila, gdje se, u jugozapadnom zidu džamije, nalaze ulazna vratanca širine 67 cm.

Munara Husejnije džamije ima kameno postolje i tijelo ozidano opekom. Na prvi pogled djeluje kao da je izgrađena u dva različita vremenska perioda.

Postolje munare ima četrnaest strana i izgrađeno je od pravilno klesanih blokova krečnjaka polaganih na približno kvadratičnom temelju dimenzija 4,05 x 3,91 metara. Dužina stranice postamenta munare je otprilike 1,10 metara. Visina postolja iznosi oko 7,50 metara a na njegovom vrhu nalazi se vijenac visine 15 cm. Prelaz sa četrnaestouglaone na dvadesetčetverouglaonu gotovo kružnu osnovu ostvaren je preko struka munare čija je visina 2,25 metara. Struk munare čini 9 horizontalnih redova krečnjaka sa postepenim smicanjem kojim se postiže potrebno suženje. Na visini od otprilike 10,00 metara postavljen je sljedeći vijenac visine 15 cm. Na visini od 24,30 metara nalazi se šerefe munare sa bogatim dekoracijama u vidu tordiranih užadi i drugih geometrijskih tijela koja formiraju reljefni ornament u prostoru. Šerefe je završeno ogradom visine otprilike 1,00 metar koja je imala bogato dekorisane stranice.

Kaca munare je visoka otprilike 4,40 metara (mjereno od vrha ograde). Krovna kupa ima visinu 5,19 metara i završena je alemom. Spiralnim stepeništem, čija širina kraka iznosi 68 cm, kroz polukružno zasvedena vrata, postavljena na jugoistočnoj strani munare, izlazi se na šerefu.

U sklopu graditeljske cjeline Husejnije džamije, osim objekta džamije, nalaze se: ulazne kapije, zgrada biblioteke, zgrada abdesthane i harem sa nišanima.

Kapije:

U džamijsko dvorište Husejnije džamije ulazi se kroz dvije kapije:

- glavne, koja se nalazi sa sjeverozapadne strane, i
- sporedne, koja se nalazi sa sjeveroistočne strane objekta, za koju se pretpostavlja da je služila kao ulaz Husein-kapetana.

Sjeverozapadna kapija je urađena od kamena krečnjaka, od koga je napravljena i munara objekta. Sa lijeve i desne strane kapije nalaze se kameni dovratnici bez dekoracija, koji su završeni kapitelima. Nadvratnik kapije je izveden u formi polukružnog luka na čijoj je sredini, sa gornje strane, postavljen vertikalni istak koji prema obliku podsjeća na alem džamije. Na luku su izvedene bogate dekoracije koje se sastoje od ukupno 13 medaljona u kojima su uklesane predstave cvijeća i vaza između kojih su naizmjenično poredane kružnice ispunjene geometrijskim motivima nebeskih tijela. U centralnom medaljonu se nalazi stilizovana predstava šestokrake zvijezde. Cijela kompozicija sa donje strane luka uokvirena je trakom. Širina kapije iznosi oko 2,30 metara, a njena visina je otprilike 2,40 metara. Kamenji dovratnici, zajedno sa kapitelom, imaju širinu 35 cm i visinu oko 1,40 metara. Visina luka iznosi otprilike 45 cm.

Sjeveroistočna kapija je, takođe, urađena od krečnjaka. Pristup ovoj kapiji omogućen je dvokrakim stepeništem iz obližnjeg parka. Na lijevom kamenom dovratniku uklesani su polumjesec i sablja. Dovratnici su završeni kapitelima bez ikakvih dekoracija. Nadvratnik predstavlja bogato dekorisan segmentni polukružni luk. Dekoracije su vrlo slične dekoracijama na sjeverozapadnoj kapiji.

I ovdje je cijela kompozicija sa donje strane uokvirena trakom. Širina kapije iznosi otprilike 1,50 metara, a njena visina oko 2,00 metra. Kameni dovratnici, zajedno sa kapitelom, imaju širinu 25 cm i visinu oko 1,40 metara. Visina luka iznosi otprilike 0,55 metara.

Biblioteka:

Izgradnjom mnogih objekata, posebno kulturno-prosvjetnog obilježja, može da se prati pisana riječ u Gradačcu. Prvu medresu u Gradačcu podigao je veliki bosanski vakif Osman-kapetan. Izvjesno je da je ova ustanova imala i svoju biblioteku u kojoj je, osim udžbeničke i priručne literature, bilo i knjiga iz različitih oblasti. Ova medresa se koristila sve do 1947. godine.

Uz džamiju Husein-kapetana 1255. godine po H.(1839-1840) sagrađena je biblioteka čiji je vakif poznati pjesnik i državnik Sejjid Fadil-paša Šerifović (1803-1882). Nad njenim ulazom nalazila se tabla sa urezanim tarihom u prozi na arapskom jeziku(4). Tabla sa tarihom danas se nalazi iznad vrata Narodne biblioteke u Gradačcu.

Biblioteka se nalazi u sjevernom uglu dvorišta džamije. Objekat je prizemni, dimenzija približno 6,00 x 6,00 metara. Ulaz u objekat se nalazi sa jugoistočne strane. Sa sjeveroistočne i sjeverozapadne strane se nalaze po dva pravougaona prozorska otvora. Prvobitno je bila presvedena kupolom, a danas ima četverostrešni krov pokriven bitumenizovanom šindrom. Biblioteka je radila sve do 1883. godine, kada je prestala da radi, jer niko o njoj nije imao da brine (*Mujezinović, str. 177*).

Sa sigurnošću ne može da se tvrdi šta se dogodilo sa knjigama ove biblioteke, niti kakav je bio sastav njenog knjižnog fonda (Hadžiosmanović).

Abdesthana

Ovog objekta nema ucrtanog u snimku postojećeg stanja koji je uradio Zavod za zaštitu spomenika BiH 1957. godine. Abdesthana sa šest česmi izgrađena je 1963. godine a podigli su je nasljednici iz porodice Arnautalića. Objekat ima osmougaonu osnovu pokrivenu kupolom. Prozorski otvori abdesthane urađeni su po uzoru na prozore donjeg reda džamije.

Harem

U haremu Husejnije džamije smješteno je svega devet nadgrobnih spomenika, među kojima dva manja nišana nemaju natpis, a ostalih sedam su sa natpisima, pa ih je na osnovu toga moguće datirati. Nedatirani nišani su manjih dimenzija, sa turbanima, isklesanim malim puškama. Najstariji datirani nišan potiče iz 1854. godine, a najmlađi je datiran u 1918. godinu.

Nad sarkofagom ograđenim željeznom ogradom nalaze se dva okrugla nišana, od toga na uzglavnom nalazi se manji fes sa kičankom. Natpis je izveden u nesh-dželi pismu. Nišan pripada Bileli Mahmud-begu, sinu Osman- kapetana, koji je umro 4. safera 1289. godine po H. (1872). Ostali datirani spomenici pripadaju:

- Hadži Mehmedu, sinu Husein-kapetana, umro 1271. godine po H. (1854/55),
- Hadži Mehmedu Izet-begu, sinu Esad Ahmed-bega, umro 1275. godine po H. (1858/59),
- Hadži Muratu, sinu Bekir-bega, umro 1278. godine po H. (1861/62). Na desnoj strani uzglavnog nišana nalazi se uklesana manja sablja.
- Adila-hanumi, kćeri Ahmed Esad-bega, umrloj 1278. godine po H. (1861/62),
- Ahmed-begu, sinu Ahmed-beg efendije, umro 1285. godine po H. (1865),
- Šerifa-hanumi, ženi Hasan-bega Osmanpašića, kćeri Mehmed Izet- bega, umrla 1302. godine po H. (1884),
- Hafizu Mustafi ef. Imamoviću, na čijem se uzglavnom nišanu nalazi tekst napisan na bosanskom jeziku ispisan arapskim slovima, a koji je umro 1918. godine.

U harem Husejnije džamije naknadno su preneseni nišani iz harema koji se nalazio ispod džamije i koji je nakon drugog svj. rata pretvoren u parkovsku površinu. Preneseni datirani spomenici označavali su grobove:

- Mehmed-kapetana, sina Osman-kapetana iz Gradačca, umro 1169. godine po H. (1755/56),
- Hadži Mustafe, sina Mehmed-kapetana, 1218. godine po H. (1803/04),
- Hasan-age, sina Osman-age, umro 1286. godine po H. (1869),
- Hadži Akifa, sina Mustafina, umro 1289. godine po H. (1872),
- Huseina ef. Čaršimamovića, sina Hadži Hasanova, umro 1289. godine po H. (1872),
- Husein-bega Jašarevića, umro 1290. godine po H. (1873),
- Hadži Alije ef., sina Ali Riza-a, umro 1291. godine po H. (1874),
- Ali Riza, sina Mehmeda Nurije, umro 1293. godine po H. (1876).

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Rješenjem Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NRBiH iz Sarajeva broj 88/51 od 20. januara 1951. godine objekat je bio stavljen pod zaštitu države, a Rješenjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture NRBiH iz Sarajeva br. 02-881-3 od 18. aprila 1962. godine džamija je bila stavljena pod zaštitu države i upisana u Registar nepokretnih spomenika

kulture. Ovo rješenje je postalo pravosnažno 24. oktobra 1962. godine.

Prostornim planom Bosne i Hercegovine iz 1980. godine ovo dobro je bilo evidentirano i svrstano u I (prvu) kategoriju kao kulturno-istorijsko dobro.

Pod nazivom Husejnija džamija u Gradačcu i rednim brojem 261 dobro se nalazi na Privremenoj listi Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Prvi podaci o radovima koji su izvedeni ili treba da budu izvedeni na objektu Husejnije džamije pronađeni su u Arhivu Bosne i Hercegovine i nalaze se u formi pisma-zamolnice Zemaljskoj vladi za obezbjeđenje sredstava za sanaciju oštećenja na džamijskom zidu. Nije poznato da li su sredstva za te aktivnosti ikada dodijeljena.

Drugi podatak naveden je u kartonu objekta Husejnije džamije, koji se nalazi u Zavodu za zaštitu spomenika BiH, u kome je navedeno da je džamija 1943. i 1944. godine temeljito popravljena i ofarbana, bez preciznijih informacija o vrsti i obimu radova.

Treći podatak naveden je u članku hfz. Džemala Hodžića, koji je objavljen u Glasniku IVZ iz 1963. godine. U ovom članku navodi se da je džamija u toku Drugog svjetskog rata bila u velikoj mjeri oštećena, i to najviše zidovi i krovna konstrukcija i munara. Tom prilikom je formiran građevinski odbor koji se obratio tadašnjim strukturama vlasti Opštine i Zavodu za zaštitu spomenika kulture, ali nikakvu pomoć nije dobio. Dobrovoljnim priložima prikupljena su sredstva kojim su se finansirali radovi.

1. **U julu 1962.** godine otpočeli su radovi na popravci munare i zidova objekta,
2. **U junu 1963.** godine izvršeni su molersko-farbarski radovi koji su završeni u avgustu 1963. godine.

Godine 1989. Zavod za zaštitu spomenika BiH izvršio je detaljno tehničko snimanje objekta. Kompletan projekat se nalazi u planoteci pomenute institucije.

Nakon završetka rata **1992-1995. godine** sanirana su oštećenja na objektu Husejnije džamije, ali bez odobrenog projekta i nadzora službe zaštite. Tom prilikom izvršene su intervencije na munari, na krovu objekta – kupolama, te farbanje zidova. Tom prilikom su nastala oštećenja na mihrabu i ulaznom portalu džamije.

5. Sadašnje stanje dobra

Na Husejniji džamiji nakon rata u Bosni i Hercegovini izvedeni su određeni sanacioni radovi, tako da je konstruktivno stanje objekta zadovoljavajuće.

Mada su, prema navodima džematlija, radovi vršeni uz nadzor stručnjaka iz Tuzle, uočavaju se znatni nedostaci, što ukazuje na činjenicu da je objekat restaurisan bez projekta i odobrenja, odnosno učestvovanja stručnjaka zaposlenih u zaštiti graditeljskog nasljeđa.

Glavni nedostaci odnose se na primjenu neodgovarajućih metoda. Na trijemu džamije, na dekorisanom portalu, izvršeno je mehaničko struganje sa ciljem uklanjanja naknadno nanesenih farbanih premaza i prezentacije njegovog izvornog stanja. Tom prilikom uništeni su, osim naknadno nanesenih slojeva farbe, i izvorni farbani sloj i sama površina kamena. Sličan nedostatak uočen je i na mihrabu džamije, gdje su elementi od kamena u cjelini premazani uljanom bijelom farбом. Očuvanost izvornih farbanih slojeva je nepoznata.

Ograda šerefije munare, koja je samo djelimično bila srušena a pojedinačne stranice dobro očuvane, kompletno je zamijenjena novim elementima iako za to nije bilo potrebe. Nova ograda je bez ikakve dekoracije iako je bilo moguće rekonstruisati njen prijašnji izgled na osnovu sačuvanih ulomaka stare ograde.

Na fasadama objekta vidljiva su oštećenja nastala usljed nepovoljnog djelovanja atmosferskih uticaja i neadekvatnog izbora materijala. U trijemu džamije, u zapadnom uglu objekta, akrilna farba je počela da se guli i otpada sloj farbe usljed toga što nije bilo moguće odvesti kapilarnu vlagu iz zidne konstrukcije.

U haremu džamije objekat biblioteke je saniran uz upotrebu neodgovarajućih materijala – u prvom redu krovnog pokrivača (bitumenizovana šindra).

III- ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterijume za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom ("Službeni glasnik BiH" br.33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu.

Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijumima:

A. Vremensko određenje

B. Istorijska vrijednost

C. Umjetnička i estetska vrijednost

C. V. Vrijednost detalja

D. Čitljivost

D. IV. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru

D. V. Svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom periodu

E. Simbolička vrijednost

E. II. Sakralna vrijednost

E. III. Tradicionalna vrijednost

E. IV. Vežanost za rituale ili obrede

E. V. Značaj za identitet grupe ljudi

F. Ambijentalna vrijednost

G. Izvornost

G. IV. Tradicija i tehnike

G. V. Položaj i smještaj u prostoru

G. VI. Duh i osjećanja

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- posjedovni list,
- foto-dokumentacija,
- grafički prilozi.

Korišćena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja graditeljske cjeline – Husejnije (Husein-kapetana Gradašćevića) džamije u Gradačcu nacionalnim spomenikom BiH korišćena je sljedeća literatura:

1908. Bodenstein, Gustav, *Povijest naselja u Posavini 1718-1739*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XX, Sarajevo, 1908, 95-112.

1909. Truhelka, Ćiro, *Fojnička kronika*, Glasnik Zemaljskog muzeja, XXI/1909, Sarajevo, 1909, 445-459.

1952. Kreševljaković, Hamdija, *Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, II/1951, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1952, 119-184.

1953. Kreševljaković, Hamdija, *Stari bosanski gradovi*, Naše starine, I, 1953,

1954. Čelić, Džemal, "Arhitektura Gradačca i restauratorski zahvat na kuli Husein-kapetana Gradašćevića", Naše starine 2 (1954), 167-74.

1957. Vego, Marko, *Naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1957.

1960. Hadžijahić, Muhamed, Imamović, Tevfik, *Nacrt za monografiju Gradačca*, Gradačac, 1960.

1963. Hodžić, Džemal, *Svečano otvorenje obnovljene Husejnije džamije u Gradačcu*, Glasnik IVZ XXXVII/1963, br. 11-12, str. 563-567.

1982. Anđelić, Pavao, *O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku u Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982, 142-172.

1982. Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

1983. Redžić, Husref, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Sarajevo, 1983.

1988. Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knjiga II, Sarajevo, 1988.

1988. Belić, Branko, *Gradačac (Gradina)*, Gradačac, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 2, izdavač Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1988, 77.

1989. Nametak, Fehim, *Pregled stvaranja BiH muslimana na turskom jeziku*, Starješinstvo IVZ, Sarajevo, 1989.

1991. Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* u Izabrana djela, I, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1991.

1992. *Destruction of religious objects, State Commission for Gathering Facts on War Crimes in the Republic of Bosnia and Herzegovina*, Bulletin no. 1, Sarajevo, oktobar 1992.

1997. Ninković, Aleksandar, radni materijal R/F Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, "Destrukcija gradova Bosne i Hercegovine u ratu 92/95".

1999. Husedžinović, Sabira, Hećimović-Kamberović, Zahida i Kamberović, Husnija, *Stari grad u Gradačcu i kula Husein-kapetana Gradašćevića, vrijednosti i stanje poslije rata 1992./1995*, izdavač Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", Gradačac, Sarajevo, 1999.

2000. Kamberović, Husnija, *Sudbina džamije u gradačackoj tvrđavi i pokušaj njene obnove 1891.-1909. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju br. 49/1999, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000, 253-264.

Hadžiosmanović, dr Lamija, *Knjiga i biblioteka Bošnjaka u Sarajevu i drugim mjestima Bosne i Hercegovine u vrijeme osmanske vladavine*, http://www.iis.unsa.ba/posebna/sarajevo/lamija_hadziosmanovic.htm
Rijaset IZBiH, *Uništavanje islamskih objekata*, http://www.rijaset.net/CIA/gallery/pages/64-Gradacac-Husejnija%20dzamija_.jpg.htm
Dokumentacija Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH
Dokumentacija Arhiva BiH
Dokumentacija Gazi Husrev-begove biblioteke
Dokumentacija i biblioteka Bošnjačkog instituta u Sarajevu

(1) Narodno predanje kaže da je malo niže današnje lokacije Husejnije džamije postojala još jedna džamija koja je izgorjela u jednom od požara. Nakon toga je Husein-kapetan odlučio da podigne sadašnju džamiju. Pretpostavlja se da je prilikom definitivne izgradnje grada i kule porušena džamija koja se nalazila u utvrdi, pa je Husein-kapetan podigao svoju džamiju kao naknadu za porušeni objekat (*Mujezinović, 1977, str. 173,174*).

(2) Prema ocjeni koju je iznio arh. Džemal Čelić, a koja je objavljena u publikaciji "Naše starine" br. II, graditelji ove džamije nisu bili naročiti majstori svoga zanata niti po konstrukciji, niti po kompoziciji koju su izveli. Prema njegovom mišljenju, oni ne znaju konstrukciju turskog šiljatog luka; njihov luk je karikatura uzorka koji su negdje vidjeli.

(3) Tekst natpisa glasi:

*"Kako su lijepi mihrab i minber džamije
osvjedočenih vjernika,
Čija izvanredna kupola se može porediti sa 'Bejti mamurom',
Vrijedne hvale su bogomolje gdje god se
Nalazile,
A posebno kupolama presvođena mjesta, gdje
Se pada ničice,
Svakodnevno se na bogomolje prosipa obilna,
Milost,
Jer su to mjesta i bogomolje pobožnih,
Priznati se mora da je za podizanje ovakve
Bogomolje
Potrebna uputa božija i njegova pomoć.
Nastojanja savremenika ostala su bezuspješna,
Jer nešto slično nije vidio ni onaj ko je mnogo
Putovao.
Sretni emir kapetan tvrđave Gradačca,
Od boga je upućen i pomognut za ovakvu gradnju,
Pridružujući se čestitanju njezina dovršetka,*

Evo kronograma,

Krkleri rekoše: 'Ovo je lijepa džamija i dom vjernika.'"

(4) *"Dogada se ono što Allah hoće. Vakif ove biblioteke je Sejjid Fadil-paša Šerifović. Neka mu Allah uveća ugled i čast na oba svijeta. Allahu se utječemo. Amin! God. 1255. H. (1839-1840)."*